

REFLECȚII TEOLOGICE ASUPRA EȘATOLOGIEI CREȘTINE:

Ioan ZIZIOULAS, Kallistos WARE,
Bogdan BUCUR și Liviu BARBU

PREOT DR. LIVIU BARBU (COORD.)

REFLECȚII TEOLOGICE ASUPRA ESHATOLOGIEI CREȘTINE:

Ioan ZIZIOULAS, Kallistos WARE,
Bogdan BUCUR și Liviu BARBU

Consilier patriarhal:

Preot Mihai HAU

Redactor-coordonator:

Alin LUPU

Redactori:

Ioan MERA

Layout:

Andreea-Cătălina FLOREA

Tehnoredactare și copertă:

Constantina CRISTEA

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Reflecții teologice asupra eshatologiei creștine / Ioan Zizioulas, Kallistos

Ware, Bogdan Bucur și Liviu Barbu; coord.: preot dr. Liviu Barbu. -

București : Basilica, 2024

ISBN 978-606-29-0540-8

I. Zizioulas, Ioan

II. Ware, Kallistos

III. Bucur, Bogdan

IV. Barbu, Liviu

2

© 2024 pentru prezenta traducere

Pr. dr. Liviu Barbu

Primele trei capitole au fost traduse, din engleză în română, cu permisiunea autorilor, după manuscrisele comunicărilor conferinței „Eschatology Today”, Cambridge, Marea Britanie, 2014:

John Zizioulas, „Eschatology: A Challenge to Orthodox Theology”

Kallistos Ware, „Eschatology and Eucharist: Time and Eternity in the Divine Liturgy”

Bogdan G. Bucur, „Eschatology Now: The Glorified Christ in Luke’s Emmaus Story and in Mark’s Longer Ending” (completare text și traducere parțială, din engleză în română, Pr. prof. dr. Bogdan Gabriel Bucur)

© 2024 pentru prezenta ediție

Patriarhia Română, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă,

Editurile Basilica și Trinitas ale Patriarhiei Române, Intrarea Miron Cristea,

Nr. 6, Sector 4, cod poștal 040162, București, România

Reproducerea parțială sau totală a prezentului text este posibilă doar în urma obținerii aprobării Editurii *BASILICA*.

editurabasilica.ro

editura@patriarhia.ro

CUPRINS

IN MEMORIAM	/ 7
CUVÂNT ÎNAINTE Pr. prof. emerit dr. Ștefan Buchiu	/ 11
INTRODUCERE Pr. dr. Liviu Barbu	/ 15
ESHATOLOGIA. O PROVOCARE PENTRU TEOLOGIA ORTODOXĂ, ÎPS Ioan (Zizioulas), mitropolitul Pergamului	/ 27
ESHATOLOGIE ȘI EUHARISTIE. TIMP ȘI ETERNITATE ÎN SFÂNTA ȘI DUMNEZEIASCA LITURGHIE, ÎPS Kallistos (Ware), mitropolitul Diokleii	/ 47
„ADUCÂNDU-NE AMINTE... DE CEA DE-A DOUA ȘI SLĂVITĂ IARĂȘI VENIRE”. CONSIDERAȚII EXEGETICE ȘI TEOLOGICE ASUPRA UMANITĂȚII ÎNVIATE LA LUCA 24, Pr. prof. dr. Bogdan Gabriel Bucur	/ 61
ESHATOLOGIA ASTĂZI: CONSIDERAȚII PATRISTICE ȘI CONTEMPORANE, Pr. dr. Liviu Barbu	/ 87

IN MEMORIAM

Dedic acest volum vrednicului de pomenire, distinsului ierarh și teolog de excepție, Ioan Zizioulas (10 ianuarie 1931 – 2 februarie 2023), Mitropolit al Pergamului (1986-2023), în semn de profundă recunoștință pentru clipele de celebrare teologică și euharistică petrecute în prezența Înaltpreasfinției Sale la Londra și la Mănăstirea „Sf. Ioan Botezătorul” din Essex, Marea Britanie, prietenului său și profesorului meu de la *King’s College London*, profesor Emerit Andrew Walker (1945 – 26 octombrie 2021), precum și vrednicului de pomenire, farului Ortodoxiei din Apus, Kallistos Ware (11 septembrie 1934 – 24 august 2022), episcop și mitropolit al Diokleii (1982-2022), cu dragoste, dor și nădejdea revederii eshatologice.

Primele trei capitole, „Eshatologia. O provocare pentru teologia ortodoxă”, de Ioan (Zizioulas), mitropolitul Pergamului, „Eshatologie și Euharistie. Timp și eternitate în Sfânta și Dumnezeiasca Liturghie”, de Kallistos (Ware), mitropolitul Diokleii, și „Aducându-ne aminte... de cea de-a doua și slăvită iarăși venire». Considerații exegetice și teologice asupra umanității înviată la Luca 24”, de părintele profesor Bogdan Gabriel Bucur, au fost traduse din limba engleză de către subsemnatul.

De asemenea, la îndemnul Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, acestei lucrări i-am adăugat și ultimul capitol, „Eshatologia astăzi: considerații patristice și contemporane”.

Pr. dr. Liviu Barbu

MOTTO

*„Căci cele ale Vechiului Testament sunt umbră,
pe când cele ale Noului Testament sunt icoană;
dar starea celor viitoare este adevărul”.*

(SF. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scholia la Ierarhia
bisericească a lui Ps. Dionisie Areopagitul*
3, 3, 2, în PG 4, 137D)

*„Moartea este taina prin care trebuie să trecem
ca să intrăm în sensul deplin al existenței,
egal cu plenitudinea ei”.*

(PR. DUMITRU STĂNILOAE, *Teologia Dogmatică
Ortodoxă*, vol. 3: *Eshatologia particulară*)

CUVÂNT ÎNAINTE

Eshatologia este miezul teologiei care descrie menirea omului și a creației, petrecerea veșnică a omului sfințit cu Dumnezeu, în comuniune cu Acesta și cu toți cei mântuiți, într-o lume nouă, curățită de păcat și transfigurată, în care tot ce a fost creat de Dumnezeu, spiritual și material, va exista într-o comuniune desăvârșită, în care rațiunile lui Dumnezeu sădite în univers, de la începuturile acestuia, vor străluci deplin în slava Dumnezeului întreit, iar omul, chipul lui Dumnezeu și cununa creației, se va asemăna fără știrbire Prototipului său. Planul lui Dumnezeu, de la facerea lumii și a omului, cuprinde taina unirii Treimii Celei deoiființă și nedespărțite cu omul, pentru veșnicie, în Hristos, Dumnezeu adevărat și om deplin, prin care omenirea este înălțată pe tronul dumnezeirii, omul fiind astfel unit pentru totdeauna cu Dumnezeu.

Doi mari teologi și ierarhi ortodocși, care au activat în ultimii cizzeci de ani, și-au încheiat călătoria pământească relativ recent, mitropolitul Kallistos (Ware) de Diokleia (1934-2022) și mitropolitul Ioan (Zizioulas) de Pergam (1931-2023).

Mitropolitul Kallistos s-a distins prin misiunea pe care a făcut-o în lumea occidentală, prin scrierile și discursurile sale, prin cercetările istorice, patristice și teologice de o înaltă ținută academică și duhovnicească deopotrivă, prin care a descris istoria Bisericii Ortodoxe Universale, frumusețea Ortodoxiei și adevărul mântuitor al Căii acesteia (a se vedea volumele *The Orthodox*

Church și *The Orthodox Way*, traduse și în limba română: *Biserica Ortodoxă* și *Ortodoxia, calea drepteii credințe*). Mitropolitul Kallistos ne-a lăsat, de asemenea, pagini de o deosebită profunzime despre Rugăciunea lui Iisus, izvorâte din cunoașterea aprofundată a scrierilor patristice și filocalice și practicarea personală a rugăciunii. Cariera universitară a eruditului teolog britanic, de peste treizeci și cinci de ani de profesorat la Oxford, și-a pus amprenta asupra pregătirii multor teologi ortodocși occidentali. Putem afirma că mitropolitul Kallistos Ware a fost farul Ortodoxiei în Apus, scriitorul și păstorul duhovnicesc al multor căutători ai adevărului și frumuseții credinței creștine-ortodoxe.

La rândul său, mitropolitul Ioan de Pergam a avut o activitate academică impresionantă. Format în duhul părinților răsăriteni ai Bisericii, acesta a căutat să răspundă provocărilor teologice, filosofice și existențiale ale timpului nostru printr-o interpretare fidelă și actualizată a Tradiției creștine. Cariera sa, care s-a întins pe mai multe decenii, în cadrul dialogului ecumenic și profesoratului din Grecia și Marea Britanie, l-a făcut unul dintre cei mai cunoscuți și apreciați teologi contemporani. Preocuparea și curiozitatea academică i-au purtat cercetarea în diferite direcții, iar relevanța teologiei trinitare pentru viața comunității eclesiale a fost descrisă magistral în volume precum *Being as Communion (Ființa eclesială)* și *Communion and Otherness (Comuniune și alteritate)*, traduse și în limba română.

Teologia mitropolitului Ioan este impregnată de eshaton, de timpul care le va împlini și desăvârși pe toate la sfârșitul lumii prezente, lucrare inaugurată în această viață prin Botez și continuată prin participarea la Tainele Bisericii, care sunt icoane ale Împărăției lui Dumnezeu. Astfel, Botezul și îndeosebi Euharistia, s-au aflat în centrul preocupărilor academice ale Înaltpreasfinției sale. Prin modul său de expunere, detaliat, logic și duhovnicesc în același timp, mitropolitul Ioan provoacă și

revoluționează gândirea creștină „clasică”, interpretând Sfânta Scriptură și scrierile Sfinților Părinți pentru vremea noastră, dând dovadă de fidelitate față de sensul original al învățaturii și tradiției creștine, precum și de deschidere și generozitate față de filosofia contemporană și descoperirile științifice disponibile în vremea noastră. Ideile și explicațiile sale, deși nu sunt toate normative din punct de vedere dogmatic (calitatea aceasta având-o, colectiv, doar Biserica lui Hristos, teologia și învățătura acesteia validate sinodal), au luminat adevăruri ale credinței creștine care până atunci erau considerate ca fiind „crezute și înțelese de la sine”, prin aceasta creionând noi înțelegeri și realizând punți de dialog cu teologi și creștini ai altor confesiuni. Mitropolitul Ioan poate fi numit teologul Sfintei Treimi în secolul al XX-lea pentru impactul teologic creat de scrierile sale în creștinismul apusean, Sfânta Treime devenind dintr-o dogmă fără prea mare relevanță pentru viața creștinului, una vie și cu o relevanță acută pentru viața personală, eclezial-comunitară și socială a omului creat după chipul Creatorului său. Trebuie, totuși, să spunem că teologia mitropolitului Ioan a atras și critici, în mare parte acestea fiind cauzate de metoda sa de interpretare a teologiei patristice (de exemplu, diferența dintre individ și persoană bazată pe interpretarea scrierilor sfinților părinți capadocieni) și de spiritul său scrutător în ceea ce privește relevanța actuală a dogmelor și învățăturilor creștine.

Nădăjduim ca o nouă generație de teologi ortodocși să ducă mai departe lucrarea teologică, ecumenică și misionară a celor doi mari ierarhi și teologi ai Bisericii Ortodoxe a Răsăritului – de a căror memorie se face aducere aminte prin publicarea acestui volum – prin aprofundarea învățaturii de credință a Bisericii și a scrierilor Sfinților Părinți în lumina ideilor și provocărilor existențiale contemporane, așa cum au făcut-o aceștia.

Așadar, ne bucurăm și salutăm apariția acestui volum dedicat celor doi mitropoliți vrednici de pomenire, la care se

adaugă un studiu erudit al părintelui profesor Bogdan Gabriel Bucur, de la Saint Vladimir's Orthodox Theological Seminary, SUA, despre slava dumnezeiască și vederea duhovnicească, și un alt studiu, semnat de părintele Liviu Barbu, apropiat și ucenic al mitropolitului Ioan (Zizioulas), coordonatorul și traducătorul volumului de față, despre idei și învățături creștine eshatologice fundamentale în lumina frământărilor existențiale și provocărilor contemporane.

Pr. prof. emerit dr. Ștefan Buchiu